दीर्घतमा औचथ्यः।अग्निः। जगती, १० त्रिष्टुब्वा, १२-१३ त्रिष्टुप् ।

वेदिषदे प्रियधामाय सुद्युते धासिमिव प्र भरा योनिमग्नये।

वस्त्रेणेव वासया मन्मना शुचिं ज्योतीरथं शुक्रवर्णं तमोहनम्॥ १.१४०.०१

वेदिषदाय- यज्ञवेदिकास्थाय। प्रियधामाय- प्रेमाख्यधाम्ने। सुद्युते- शोभनद्युतये। अग्नये- पावकाय। योनिम्- हृत्सदनम्। या ते अग्ने यज्ञिया तनूस्तयेष्यारोहात्मानं । अच्छा वसूनि कृण्वन्। यज्ञो भूत्वा यज्ञमासीद स्वां योनिमिति श्रुतेः। धासिमिव- हव्यमिव। प्र- प्रकर्षेण। भर- संपादय। शुचिम्- परिशुद्धम्। ज्योतीरथम्- द्योतनवाहनम्। शुक्रवर्णं- शुभ्रम्। तमोहनम्- अन्धकारनाशनम्। वस्त्रेणेव- अम्बरेणेव। मन्मना- ध्यानेन। वासय- आच्छादय ॥१॥

अभि द्विजन्मा त्रिवृदन्नमृज्यते संवत्सरे वावृधे जग्धमी पुनः।

अन्यस्यासा जिह्वया जेन्यो वृषा न्य१न्येन वनिनो मृष्ट वारणः॥ १.१४०.०२

द्विजन्मा- वेदिहृदाख्यजन्मद्वयसंपन्नः। त्रिवृदन्नम्- अन्नत्रयं पुरोडाशप्राणध्यानात्मकम्। ऋज्यते- प्राप्नोति। ऋज गत्यादिषु। जग्धम्- भक्षितम्। पुनः। संवत्सरे। वावृधे- वर्धयति। हव्यं भक्षयित्वा स्वधूमेनोदकसदनमुत्पाद्य काले वृष्टिमाहृत्य सस्यमुत्पादयतीति भावः। जेन्यः- जेता। वृषा- वर्षकोग्निः। अन्यस्य- उपासकसमर्पितहव्यम्। आस्या- आस्वादयित्र्या। जिह्वया। स्वीकरोति। वारणः- वृत्रावारकः सन्। अन्येन- वारणेतरस्वानुग्रहबुद्ध्या। वनिनः- आश्रितान्। नि- नितराम्। मृष्ट- निमार्ष्टि सिञ्चति। मृषु सेचने। ॥२॥

कृष्णप्रुतौ वेविजे अस्य सक्षिता उभा तरेते अभि मातरा शिशुम्।

प्राचाजिह्वं ध्वसयन्तं तृषुच्युतमा साच्यं कुपयं वर्धनं पितुः॥ १.१४०.०३

कृष्णप्रुतौ- आकर्षणशक्तिमापन्ने। सक्षिता- समानभूमिके। मातरा- द्यावापृथिव्यौ। उभा। अस्य- एतस्याग्नेरुत्पादनाय। वेविजे- चलतः। ओविजी भयचलनयोः। प्राचाजिह्वम्- प्राचीनजिह्वम्। ध्वसयन्तम्- वृत्रनाशकम्। तृषुच्युतम्- वेगेन निर्गच्छन्तम्। आ- समन्तात्। साच्यम्- समवेतव्यम्। कुपयम्- गोपनीयम्। पितुः- पालकस्योपासकस्य। वर्धनम्- अभ्युदयभूतम्। शिशुम्- स्वबालमग्निम्। आ- आभिमुख्येन। तरेते- प्राप्नुतः। द्यौश्चिदाकाशः। पृथिवी- प्रकृतिः। तयोः शिशुरग्निः॥३॥

मुमुक्ष्वो३ मनवे मानवस्यते रघुद्रुवः कृष्णसीतास ऊ जुवः।

असमना अजिरासो रघुष्यदो वातजूता उप युज्यन्त आशवः॥ १.१४०.०४

मानवस्यते- ज्ञानमिच्छते। मन ज्ञाने। मनवे- विवेकिने। मुमुक्ष्वः- उपासकं बन्धान्मोक्तुमिच्छवः। रघुद्रुवः- अनायासगतयः। कृष्णसीतासः- आकर्षणमार्गाः। जुवः- वेगिनः। असमनाः- अनुपमाः। अजिरासः- शोभनगमनाः। रघुष्यदः- लाघवेन स्यन्दमानाः। वातजूताः- प्राणप्रेरिताः। आशवः-व्याप्ताः। उप युज्यन्त- संयोजिताः॥४॥

आदस्य ते ध्वसयन्तो वृथेरते कृष्णमभ्वं महि वर्पः करिक्रतः।

यत्सीं महीमवनिं प्राभि मर्मृशदभिश्वसन्स्तनयन्नेति नानदत्॥ १.१४०.०५

आत्- अनन्तरम्। अस्य- अग्नेः। ते- अमी विस्फुलिङ्गाः। ध्वसयन्तः- आवरणशक्तिं नाशयन्तः। महि वर्पः- महद्रूपम्। कृष्णमभ्वम्- श्यामळवर्णं मेघम्। करिक्रतः- कुर्वन्तः। वृथा- अनायासेन। ईरते- प्रेरयन्ति। सीम्- सर्वतः। महीम्- महतीम्। अवनिम्- भूमिम्। प्र- प्रकर्षेण। अभि-

अभितः। मर्मृशत्- परामृशत्। अभिश्वसन्- सर्वतश्चेष्टमानः। स्तनयन्- घोषयन्। नानदत्- गर्जन्। एति- गच्छति। अग्निज्वाला हव्यपुष्टा मेघे जलसदनं कृत्वा पुनर्जलरूपेण वर्षतीति भावः। आध्यात्मिके तु सर्वभूतहितक्रतुः ध्यानपुष्टः हृदि आत्मावरणगह्वरबद्धं मूलशक्तिप्रवाहं वर्षयत्युपासकश्रेयसे ॥५॥

भूषन्न योऽधि बभ्रूषु नम्नते वृषेव पत्नीरभ्येति रोरुवत्।

ओजायमानस्तन्वश्च शुम्भते भीमो न शृङ्गा दविधाव दुर्गृभिः॥ १.१४०.०६

वृषा- सेक्ता भर्ता। पत्नीः- स्वदारान्। अभ्येति- अभिगच्छति। इव। यः। भूषन्न- मण्डयन्निव। रोरुवत्- शब्दयन्। बभ्रूषु- भृतेषु हव्येषु। अधि नम्नते- नम्रो भवति। सः- अग्निः। ओजायमानः- ओजोमयः। तन्वश्च- स्वदेहभूतहव्यानि। शुम्भते- शोभयति। दुर्गृभिः- दुर्ग्राह्यः। भीमः- भयङ्करो मृगः। न शृङ्गा- स्वशृङ्गाणीव स्वज्वालाः। दविधाव- चालयति ॥६॥

स संस्तिरो विष्टिरः सं गृभायति जानन्नेव जानतीर्नित्य आ शये।

पुनर्वर्धन्ते अपि यन्ति देव्यमन्यद्वर्पः पित्रोः कृण्वते सचा॥ १.१४०.०७

सः- अग्निः। संस्तिरः- संच्छन्नो भवति। विष्टिरः- विस्तृतो भवति। सम्- सम्यक्। गृभायति- गृह्णाति। जानतीः- प्रज्ञामयानि ध्यानभावनादिहव्यानि। जानन्नेव। नित्यः- सनातनः। आ- आभिमुख्येन। शये- हृदयगुहायां शेते। पुनः। वर्धन्ते- समर्पितानि हव्यानि वर्धन्ते। देव्यम्- दिव्यं धाम। अपि यन्ति- गच्छन्ति। सचा- अग्निना सह। पित्रोः- द्यावापृथिव्योः। अन्यद्वर्पः- अन्यद्रूपम्। कृण्वते- कुर्वन्ति। ओषधिमयानि हव्यानि अग्निना पक्वानि वृष्ट्याहरणाय इन्द्रादिदेवान् गच्छन्ति। वृष्ट्या द्यावापृथिव्योरभिनवं रूपं यच्छन्ति। आध्यात्मिके तु ध्यानभावनाहव्यानि

सर्वभूतहितक्रतुना पक्वानि मूलशक्तिप्रवाहाहरणाय ईशनादिगुणानभिगच्छन्ति। मूलशक्तिप्रवाहवृष्ट्या शरीरस्य मनसश्चाभिनवं रूपं यच्छन्ति ॥७॥

तमग्रुवः केशिनीः सं हि रेभिर ऊर्ध्वास्तस्थुर्मम्रुषीः प्रायवे पुनः।

तासां जरां प्रमुञ्चन्नेति नानददसुं परं जनयञ्जीवमस्तृतम्॥ १.१४०.०८

तम्- अग्निम्। अग्रुवः- अग्रतः स्थिता हव्यपुष्टा ज्वालाः। केशिनीः- अग्नेः केशस्थानीयाः। सं रेभिरे- परिरेभिरे। हि- खलु। मम्रुषीः- मृतप्रायाः। प्रायवे- उज्जीवनाय। पुनः। ऊर्ध्वास्तस्थुः- उद्गच्छन्ति। परम्- श्रेष्ठम्। असुम्- प्राणम्। जीवम्- उज्जीवनम्। अस्तृतम्- अहिंसितम्। जनयन्- उत्पादयन्। तासाम्- ज्वालानाम्। जराम्- जीर्णतोपलक्षितमरणात्। प्रमुञ्चन्- ता मोचयन्। नानदत्- शब्दयन्। एति- अग्निरागच्छति ॥८॥

अधीवासं परि मातू रिहन्नह तुविग्रेभिः सत्वभिर्याति वि ज्रयः।

वयो दधत्पद्वते रेरिहत्सदानु श्येनी सचते वर्तनीरह॥ १.१४०.०९

मातुः- भूमेः। अधिवासम्- अधिवासोपलक्षितौषधिभूतहव्यम्। परि- परितः। रिहन्- लिहन् स्वीकुर्वन्निति भावः। तुविग्रेभिः- प्रभूतगतिभिः। सत्वभिः- भूतैः। ज्रयः- वेगवान्। वि याति- विशेषेण गच्छति। रेरिहत्- हव्यं स्वीकुर्वन्। पद्वते- द्विपदे चतुष्पदे। वयः- भोग्यमन्नम्। दधत्- ददाति। सदा- सततम्। अनु- क्रमेण। श्येनी- मुक्तः। वर्तनिः- शोभनमार्गम्। सचते- उपासकार्थं सेवते ॥९॥

अस्माकमग्ने मघवत्सु दीदिह्यध श्वसीवान्वृषभो दमूनाः।

अवास्या शिशुमतीरदीदेर्वर्मेव युत्सु परिजर्भुराणः॥ १.१४०.१०

अस्माकम्- नः। मघवत्सु- सम्पद्वत्सु। अग्ने। दीदिहि- दीप्तो भव। अध- अथ। श्वसीवान्- चेष्टावान्। वृषभः- वर्षकः। दमूनाः- दमयुक्तः सन्। अस्य- एतस्य भवतः। शिशुमतीः- शिशूपलक्षितहव्ययुक्ता ज्वालाः। अव अदीदेः- उद्दीप्यस्व। परिजर्भुराणः- द्वेषभावनानि परिहरन्। युत्सु- युद्धेषु। वर्मेव- कवचमिव रक्षको भव ॥१० ॥

इदमग्ने सुधितं दुर्धितादधि प्रियाद्दु चिन्मन्मनः प्रेयो अस्तु ते।

यत्ते शुक्रं तन्वो रोचते शुचि तेनास्मभ्यं वनसे रत्नमा त्वम्॥ १.१४०.११

दुर्धितात्- दुर्धारणातः दुःसंस्कारात्। अधि- अधिनिष्कृष्टम्। सुधितम्- शोभनधारणं शोभनसंस्कारम्। अग्ने- सर्वभूतहितक्रतो। इदम्- एतत्। ते- भवतः। प्रियात्- प्रेयसः। मन्मनः- चित्तभावनात्। प्रेयः- प्रियतरम्। अस्तु- भवतु। यत्। ते- भवतः। शुचि- परिशुद्धम्। तन्वः- रूपम्। रोचते- शोभते। तेन- अमुना रूपेण। अस्मभ्यम्- अस्मदर्थम्। त्वम्। रत्नम्- रम्यभावनम्। आ- आभिमुख्येन। वनसे- संभजसे ॥११ ॥

रथाय नावमुत नो गृहाय नित्यारित्रां पद्वतीं रास्यग्ने।

अस्माकं वीराँ उत नो मघोनो जनाँश्च या पारयाच्छर्म या च॥ १.१४०.१२

या- या नौका उपासनात्मिका। अस्माकम्- नः। वीरान्- उपासकान्। मघोनः- सम्पद्वतः। जनान्। पारयत्- तारयति। या। शर्म च- मङ्गळा च सा। रथाय- रंहणाय। रथी ऋतस्य नो भवेति श्रुतेः ऋतं रथः। गृहाय- निवासाय। नः- अस्माकम्। नित्यारित्राम्- नियतर्त्विग्रूपोदकाकर्षणकाष्ठसाधनोपेतामिति सायणः। पद्वतीम्- सुष्ठु गच्छन्तीम्। नावम्- उपासनभूतां नौकाम्। अग्ने- सर्वभूतहितक्रतो। रासि- ददासि ॥१२ ॥

अभी नो अग्न उक्थमिज्जुगुर्या द्यावाक्षामा सिन्धवश्च स्वगूर्ताः।

गव्यं यव्यं यन्तौ दीर्घाहेषं वरमरुण्यौ वरन्त॥ १.१४०.१३

अग्ने। नः- अस्मान्। उक्थभिः- मन्त्रैः। जुगुर्याः- प्रोत्साहय। द्यावाक्षामा- द्यावापृथिव्यौ। स्वगूर्ताः- स्वयमेव गामिन्यः। सिन्धवः- स्यन्दनशीला नद्यः। गव्यं यव्यम्- क्षीरयवादिहव्यम्। यन्तः- साधयन्त्यः। प्रोत्साहयन्ताम्। दीर्घा अहा- सर्वेषु दिनेषु। वरम्- श्रेष्ठम्। इषम्- सत्सङ्कल्पमन्नं वा। अरुण्यः- उषसः। वरन्त- प्रापयन्तु। वृङ् संभक्तौ ॥१३॥